

Het ontstaan van het Nederlandse Statenbewind. Monarchomachistische import of product van eigen bodem?

F. POSTMA

Inleiding

Op 9 juni 1584 riep de vader van P. C. Hooft, Cornelis Pietersz. Hooft, zijn collega-vroedschappen op hun toestemming tot het opdragen van de grafelijkheid aan Oranje pas te geven nadat men de goedkeuring van de Amsterdamse gemeente verkregen zou hebben. Deze oproep, die door H. A. E. van Gelder gepubliceerd werd in zijn uitgave van deel II van Hoofts *Memoriën en adviezen*,¹ is door Van Gelder en andere historici uitgelegd als een politieke manoeuvre van Hooft tegen het plan Oranje graaf te maken.² Die uitleg is zeker juist. De verheffing van de prins tot graaf van Holland en Zeeland en heer van Utrecht, die actueel werd na de afkondiging van de *Acte van verlatinghe*, druiste in tegen het republicanisme dat steeds meer aanhangers kreeg onder de opstandelingen. Hooft en zijn medestanders moesten niets hebben van het voornemen om Oranje landsheer te maken, ook al zou diens landsheerlijke macht aan banden worden gelegd door een raad die de drie provincies hem terzijde zouden stellen.³ De geschiedenis bewees volgens hen nog dagelijks hoe slecht de monarchale regeringsvorm voor de burgers was. Die waren beter af met een republiek.⁴ Ook de prins en zijn nakomelingen zouden niet aan de corrumperende werking van de monarchale status kunnen ontsnappen. Hooft en de zijnen hadden geluk. Een maand na Hoofts toespraak, op 10 juli 1584, loste het probleem zich door het schot van Balthazar Gerard vanzelf op. Het nieuwe Nederland dat geboren werd, was een door de Staten-Generaal bestuurde confederale Republiek.

Nu lijkt die uitkomst een logische ontwikkeling gezien de aard van de Opstand. Niemand denkt meer aan het plan om de prins graaf te maken. Maar kijken we naar de tijd zelf, dan is die overgang naar een Statenregering helemaal niet zo vanzelfsprekend. Een republiek in het zestiende-eeuwse Europa was altijd een stad, met uitzondering van Zwitserland. En de Nederlandse Staten-Generaal was voor vrijwel allen die haar kenden wel zo ongeveer de meest ongeschikte instelling om het land te

¹ H. A. Enno van Gelder, ed., *Memoriën en adviezen van Cornelis Pietersz. Hooft*, II (Utrecht, 1925) 3-10.

² J. H. Kernkamp, 'De houding van Amsterdam inzake de aanbieding van de grafelijkheid aan den Prins van Oranje', *Tijdschrift voor geschiedenis (TvG)*, XLVIII (1933) 113-119.

³ Zie de 'Poincten ende articulen daerop de landen van Holland, Zeeland en Vriesland sullen mogen procederen tot huldinge ende inauguratie van den prince van Orangien etc. als Grave van den voors. Landen', in: P. Bor, *Oorsprongk, begin ende vervolgh der Nederlantscher oorlogen* (4 dln.; Amsterdam, 1679-1684) II, boek XV, 191-192. Tevens van belang is H. Lademacher, *Die Stellung des Prinzen von Oranien als Statthalter in den Niederlanden* (Bonn, 1958) 157-169.

⁴ Hooft illustreert zijn afwijzing van de monarchale regeringsvorm uitvoerig in zijn 'Handel met Vrancryck' van september 1584 waarin hij zich keert tegen het voornemen om de soevereiniteit op te dragen aan Hendrik III. Van Gelder, *Memoriën en adviezen*, II, 13-22.

besturen. Typerend is het oordeel van de president van de Geheime Raad Viglius van Aytta twintig jaar eerder. Op 30 mei 1562 hield hij een lange rede in een door de landvoogdes Margaretha van Parma bijeengeroepen gezamenlijke vergadering van de Raad van State, de Geheime Raad, de stadhouders en de ridders van het Gulden Vlies. Hij lichtte het gezelschap in over de dreiging van een ophanden zijnde invasie uit Frankrijk. Zijn rede was één wanhopige opsomming van mogelijkheden die de regering had om de vijand te keren, maar het bijeenroepen van de Staten-Generaal voor het toestaan van een bede sloot hij categorisch uit. Dat had zijns inziens geen enkele zin. Om zijn standpunt duidelijk te maken, vergeleek hij de Nederlandse Staten-Generaal met de rijksdag van het Heilige Roomse Rijk. De boosdoeners waren de afgevaardigden van de steden die van hun lastgevers nooit een volmacht kregen, maar in eerste instantie alleen maar kwamen om te horen en te rapporteren waardoor de vergaderingen uitliepen en de Staten-Generaal geen enkele slagvaardigheid bezat. De vergadering van 1557-1558, die bijna een jaar nodig had gehad om in te stemmen met de nog lopende negenjarige bede, was zijns inziens het toppunt van besluiteloosheid geweest. Dat zou nooit meer mogen voorkomen. Eigenlijk, vond hij, zou het in de Staten-Generaal moeten gaan zoals in de Duitse rijksdag, waar ieder lid stemde op eigen titel.⁵

En toch is het onmogelijk geachte bewaarheid geworden. Nog geen dertig jaar na Viglius' rede was de onhandelbare, logge Nederlandse Staten-Generaal, die hem en zijn collega-ambtenaren tot wanhoop had gebracht, in de opstandige noordelijke gewesten getransformeerd tot het hoogste bestuurscollege van de staat en gaf het met succes leiding aan de strijd tegen de koning van Spanje. In de geschiedschrijving over de Opstand is die transformatie van oudsher gezien als een specifiek Nederlandse ontwikkeling waaraan geen buitenlandse invloeden te pas zijn gekomen. Mij dunkt dat deze visie te zelfgenoegzaam is. Dan onderschat en veronachtzaamt men immers de diffuse en onderhuidse invloed van de monarchomachen,⁶ de Hugenootse theoretici van het recht van opstand tegen de tyrannieke vorst, in de jaren 1570 en 1580 op het politieke denken van Nederlandse regenten als C. P. Hooft en hoge ambtenaren als Johan van Oldenbarnevelt. Het doel van dit artikel is om die monarchomachistische invloed op het spoor te komen. Om die invloed en het belang van die transformatie zichtbaar te maken, moeten we teruggaan in de geschiedenis. We moeten niet alleen kijken naar de door Viglius toegesproken vergadering van bestuurders en haar voorgeschiedenis, we moeten ook een blik werpen op de ontwikkeling van de relatie tussen landsheer en Staten-Generaal in de periode tussen de eerste Nederlandse Staten-Generaal van 1464 en de positie van de Staten-Generaal aan de vooravond van de Opstand.

5 ARA Brussel, Papiers d'État et de l'Audience 649, f. 61r.

6 Het woord betekent letterlijk 'tyrannenbestrijders'.

Mogelijkheden en onmogelijkheden van de Staten-Generaal voor de Opstand

Allereerst de actualiteit van de vergadering van 30 mei 1562. De volgens Viglius zinloze vergadering van de Staten-Generaal heeft inderdaad niet plaatsgevonden, al was het maar omdat Margaretha van Parma wist dat Filips II die vergadering niet wilde.⁷ De verwachte Franse invasie bleef trouwens ook uit. Maar daarom was deze vergadering van de bestuurlijke top van de Habsburgse Nederlanden in het hertogelijk paleis in Brussel nog niet onbelangrijk. Integendeel. Viglius' klacht over het ontbreken van volmachten bij de stedelijke afgevaardigden was geen nietig detail maar een wezenlijk kenmerk van de Nederlandse Staten-Generaal; en — minstens zo belangrijk — we bevinden ons in het voortraject van de Opstand: het was de prins van Oranje die weloverwogen de bijeenkomst had uitgelokt. Drie weken eerder namelijk op 7 mei 1562 had de prins in de Raad van State, volgens de notulen van de secretaris Jean Baptiste Berty, wegens de dreiging van een Franse inval niet alleen aangedrongen op deze bestuurdersvergadering, maar tegelijk ook uitdrukkelijk verzocht de Staten-Generaal bijeen te roepen. Beide vergaderingen zouden zich gelijktijdig moeten bezinnen op de grote problemen van het land waartoe Oranje ook de in die tijd snel belangrijker wordende kwestie van de religie rekende. Eerst wanneer men in beide vergaderingen tot conclusies zou zijn gekomen, wilde de prins Filips II om financiële bijstand vragen — van de Staten-Generaal verwachtte hij op dat terrein niets. Bij die gelegenheid zou de koning ook ingelicht moeten worden over wat hij de door de Staten-Generaal vertolkte 'volunté du peuple', 'wil van het volk' noemde.⁸

Hoewel de in telegramstijl gestelde notulen van die vergadering de standpunten van Oranje en Viglius slechts summier weergeven, mogen we rustig concluderen dat deze mijlenver uit elkaar lagen. Voor de prins lag het beslissingsrecht in de kwesties van oorlog en godsdienst bij de Staten-Generaal, of was de Staten-Generaal op die twee punten minstens de gelijke van de regering. Regering en Staten-Generaal zouden samen eruit moeten zien te komen.

Viglius dacht niet alleen praktisch, maar ook principieel precies het omgekeerde. In zijn visie — doorkneed als hij was in het Romeinse recht — kon er geen sprake zijn van een door landsheer en Staten-Generaal gedeelde soevereiniteit. De kern van dit in de zestiende eeuw nieuwe begrip lag in het recht van wetgeving en dat recht berustte volgens de president van de Geheime Raad in de Nederlanden zoals in elke welgeordende monarchie bij de landsheer. De Staten-Generaal fungeerde als podium waarop de landsheer voor iedereen zichtbaar als wetgever van al zijn onderdanen kon optreden. Die podiumfunctie heeft de Staten-Generaal in de decennia voor de Opstand ook daadwerkelijk enkele keren vervuld. In 1531, het jaar van de oprichting van de collaterale raden bijvoorbeeld, riep de keizer de Staten-Generaal in Brussel bijeen met als enig doel ten overstaan van de vergadering een reeks van centralise-

⁷ G. Griffith, *Representative government in Western Europe in the sixteenth century* (Oxford, 1968) 390.

⁸ ARA Brussel, Aud., 778, f. 156r-156v. Zie tevens: F. Postma, *Viglius van Aytta. De jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen, 2000) 209-210.

rende wetten af te kondigen. Negen jaar later in 1540, een halfjaar na de capitulatie van het oproerige Gent, vond er opnieuw zo'n wetgevende Staten-Generaal plaats.⁹ Deze algemene wetgevende soevereiniteit kon volgens Viglius onmogelijk tot uiting komen in een vergadering die bijeen was geroepen voor het toestaan van een bede. Daar verschenen immers alleen de vertegenwoordigers van de patrimoniale gewesten¹⁰ en daar was de landsheer de vragende en dus zwakste partij. Noch in de vergadering van 1531 noch in die van 1540 werd er gediscussieerd over de af te kondigen wetten. Dat zou in de ogen van hoge ambtenaren als Viglius alleen maar schadelijk geweest zijn.¹¹

Dat was op de eerste in 1464 door Filips de Goede en zijn opstandige zoon Karel bijeengeroepen Staten-Generaal heel anders geweest. Die in Brugge gehouden vergadering had als doel de eenheid tussen de met elkaar ruziënde vader en zoon te herstellen en de vergadering was voorafgegaan door uitvoerig interprovinciaal overleg over de vraag hoe het conflict tussen Filips en zijn zoon op te lossen.¹² Tijdens die Brugse vergadering had de Staten-Generaal volop mee onderhandeld. Een dergelijke bemoeienis met de staatszaken door de vertegenwoordigers van de standen was niet nieuw. In de voorlandsheerlijke periode hadden de Staten van Brabant en Vlaanderen hun vorsten zelfs constituties opgelegd, zoals de nog steeds bekende Brabantse Blijde Inkomste van 1356.¹³ Maar dit voor hedendaagse Belgen en Nederlanders zo vertrouwde model, gewend als ze zijn aan het parlement als de eerste van de drie machten, werd niet de norm. Filips noch Karel wenste een actieve, meeregerende Staten-Generaal. Er zijn in de hele landsheerlijke periode maar twee momenten aan te wijzen waarop de politiek-institutionele geschiedenis van de Nederlanden misschien een structureel ander verloop had kunnen krijgen: 1477, het jaar van de dood van Karel de Stoute, en de dertienjarige harmonieuze regering van Filips de Schone van 1493 tot 1506. In 1477 wisten de Staten Karel de Stoutes opvolgster Maria de Rijke het Groot-Privilege af te dwingen, dat de gewesten en de Staten-Generaal grote rechten gaf en dat Groot-Privilege had bij het uitbreken van de Nederlandse Opstand

⁹ A. Henne, *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique* (5 vol., 10 dln.; Brussel-Leipzig, 1858-1860) V, 173-207 en VII, 125-138.

¹⁰ Het gaat hier om de tegenstelling tussen de door Karel V ingelijfde (niet-patrimoniale) gewesten in het noordoosten (Friesland, Groningen, Overijssel en Gelre) en de door hem geërfde andere Nederlanden. Met de Staten van de niet-patrimoniale gewesten onderhandelde de centrale regering via haar plaatselijke vertegenwoordigers.

¹¹ Pikant in dit verband is dat Karel V in 1555 tegenover roomskoning Ferdinand, zijn broer, de invoering van de godsdienstvrede van Augsburg in de Nederlanden afwees door te stellen dat de Nederlandse godsdienstwetgeving in samenwerking met de Staten-Generaal tot stand was gekomen. '...da wir doch alberait mit rat und zutun unserer landsstende söliche ordnung furgenomen, damit wir zu baiden tailen vergnuegt und ganz wol zufriedent', in: L. Gross, R. von Lacroix, ed., *Urkunden und Aktenstücke des Reichsarchivs Wien zu reichsrechtlichen Stellung des Burgundischen Kreises* (3 dln.; Wenen, 1944-1945) II, 94.

¹² H. G. Koenigsberger, *Monarchies, States Generals and Parliaments. The Netherlands in the fifteenth and sixteenth centuries* (Cambridge, 2001) 31-32.

¹³ Zie het artikel van Marc Boone hiervoor.

zijn glans als grondwettelijk model nog niet verloren, ook al had Filips de Schone het nooit bezworen. Maar noch het crisisjaar 1477, noch de regeringsperiode van Filips de Schone leverde een actieve, meebesturende Staten-Generaal op.

Had men dat willen bereiken, dan had men zich door de Engelse parlementaire praktijk moeten laten inspireren. De afgevaardigden van de steden en de graafschappen die aan de overzijde van de Noordzee tezamen het Lagerhuis vulden, waren altijd allen voorzien van de door Viglius zo geprezen volmacht. Dat gaf de koning en zijn ministers grote politieke voordelen, zoals de Engelse Lagerhuisleden en hun achterban terdege beseften, maar dat daagde hen tegelijk uit zelf met voorstellen naar het parlement te komen en om bondgenoten te zoeken onder de leden van het Hogerhuis om zo tezamen met de koninklijke ministers wetten op te stellen en maatregelen af te kondigen.¹⁴ Maar noch in 1477, noch in de tijd van Filips de Schone liet men zich in de Nederlanden door het Engelse parlement inspireren.

Daarmee was voor de de rest van de landsheerlijke periode de richting bepaald. In de zestig jaar tussen de dood van Filips de Schone en Viglius' verzuchting in 1562 lag het initiatief in de verhouding tussen vorst en onderdanen volledig bij de vorst. De vorst riep op gebiedende toon de provincies op hun afgevaardigden op een bepaalde datum in een door hem aangewezen stad aanwezig te doen zijn waarna ze van zijn woordvoerder te horen zouden krijgen waarom de vergadering was uitgeschreven en wat er van de gewesten verwacht werd. Van inspraak, laat staan van meebeslissen, zoals Oranje wenste, was geen sprake. Vanuit de steden gezien was dan ook maar één reactie mogelijk: eerst horen en dan pas zien, in de bekende vorm van last en ruggespraak. Gedurende de hele vijftiende en zestiende eeuw zijn de steden nooit bereid geweest volmachten aan hun afgevaardigden te geven, hoe hoog de nood van de vorst ook was.¹⁵ Die gevormachte afgevaardigden konden immers maar al te gemakkelijk in een vreemde omgeving onder druk gezet worden en tot ongewenste concessies gedwongen worden, terwijl de landsheerlijke ambtenaren al genoeg op hen inpraatten.¹⁶

Ondanks het gegeven dat de hier gesignaleerde tegenstelling tussen regering en Staten-Generaal in het Nederlandse politieke bestel ook in de tijd van de Opstand bleef bestaan, was deze in de eerste decennia van het gewapend verzet allerminst statisch. Verreweg de meeste dynamiek vinden we in het kamp van Oranje en zijn aanhang. Daar werd in de jaren zeventig en tachtig druk gediscussieerd en nagedacht over nieuwe vormen van regering en bestuur. Maar ondanks deze discussies heeft men in

¹⁴ Zie voor deze Engelse ontwikkeling: W. Notestein, 'The winning of the initiative by the House of Commons', *Proceedings of the British Academy 1924-1925* (Londen, 1925) 125-175.

¹⁵ Dit gold ook op het provinciale niveau. Zo beval landvoogd Albrecht van Saksen in 1493 de grootbaljuw van Henegouwen ervoor te zorgen dat op de uit te schrijven Statenvergadering alle afgevaardigden een volmacht van hun lastgevers zouden hebben. Griffith, *Representative government*, 334. Zie tevens: H. G. Koenigsberger, 'The powers of deputies in sixteenth-century assemblies', in: *Idem, Estates and revolutions. Essays in early modern European history* (Ithaca-Londen, 1971) 190-196.

¹⁶ We weten dit uit de verslagen die de afgevaardigden mee naar huis brachten. Een goed voorbeeld biedt L. P. Gachard, ed., 'Relation des séances des États Généraux tenus à Bruxelles, du 2 avril au 4 mai', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, IIIe série, VIII (1863) 297-319.

het opstandige gebied in de politieke theorie en de politieke praktijk nog lang vastgehouden aan het oude landsheerlijke bestuurlijke model met alle spanningen die daarbij hoorden.

In het kamp van de loyalististen zien we eigenlijk hetzelfde tafereel, maar dan in spiegelbeeld. Op het hoogtepunt van de onrust van 1566, de Beeldenstorm in augustus en september, zag bijvoorbeeld Viglius het bijeenroepen van de Staten-Generaal als de enige remedie tegen het uitbreken van een reguliere opstand.¹⁷ Enkele jaren later, tijdens de strijd om de tiende penning hield al weer Viglius niet op Alva voor te houden dat hij op grond van de Nederlandse privileges niet het recht had deze nieuwe belasting tegen de wil van de Staten in te voeren.¹⁸ Maar wat bij de prins een oprechte overtuiging was, was bij Viglius slimme tactiek. Heel duidelijk treedt dat aan de dag in zijn in 1576 aan de Franse jurist en historicus Jacques Auguste de Thou gegeven antwoord op diens vraag of hij in zijn verzet tegen de invoering van de tiende penning niet de Staten had gesteund tegen Alva. Viglius' antwoord luidde dat 'slechts in schijn te hebben gedaan.' Het naar voren brengen van de rechten van de Staten was zijn manier geweest om de Nederlanden voor de economische ramp die de invoering van de tiende penning zijns inziens met zich mee zou brengen,¹⁹ te behoeden. Principes waren er niet aan te pas gekomen.²⁰

De Opstand

Oranje was oprechter in zijn politieke streven. Zijn aandringen in mei 1562 op het bijeenroepen van de Staten-Generaal is daarvoor een duidelijke aanwijzing. Om dat te begrijpen moeten we kijken naar de internationale situatie van dat moment. Oranjes voorbeeld was Frankrijk. Daar was de Staten-Generaal in oktober 1561 in Pontoise bijeen gekomen om een uitweg te zoeken uit de crisis waarin het land na de vrede van Cateau-Cambrésis en de daarop volgende dood van Hendrik II was terechtgekomen. Die Staten-Generaal was met voor de zestiende eeuw revolutionaire voorstellen gekomen. Om een eind te maken aan het financiële wanbeheer en de benoeming van onbekwame en corrupte ministers, had de adel het benoemingsrecht van de ministers voor de Staten-Generaal geclaimd en geëist de Staten-Generaal in de toekomst om het jaar bijeen te roepen.²¹ De tegen Catharina de Medici en haar boze genius, kardi-

17 'Res eo rediit ut sine Statuum Generalium convocatione, absente Sua Majestate, amplius Respublica sustineri nequeat, eaque una cum religione pessum eat', in: Griffith, *Representative government*, 410.

18 'Viglii ab Ayta Zuichemi, 'Commentarius rerum actarum tempore Ducis Albani, super nova Impositione seu vectigali Decimi Denarii rerum venditarum', in: C. P. Hoyneck van Papendrecht, ed., *Analecta Belgica* (3 vol., 6 dln.; Den Haag, 1740) I, 1, 287-336.

19 Zie voor Viglius' oordeel over de economische consequenties van de invoering van de tiende penning: Ch. Wauters, ed., 'La source et commencement des troubles suscitez aux Païs Bas sous le gouvernement de la duchesse de Parma', *Mémoires de Viglius et d'Hopperus* (Brussel, 1858) 208-209.

20 'Provincialium caussam in specie tuebatur' geciteerd in E. H. Waterbolck, 'Geheimtaal bij Viglius en Hopperus', in: *Idem, Rond Viglius van Ayta* (Leeuwarden, 1980) 51.

21 'Thus at the Estates of Pontoise in 1561, the noblesse demanded among other things, the right to approve members of the king's council and assemblage of the Estates General every second year', in: P. van Dyke, 'The Estates of Pontoise', *The English Historical Review*, XXVIII (1913) 493-494. Overigens

naal Charles de Guise, gerichte eisen waren van de hand gewezen,²² maar het door de Franse adel bepleite idee van een actieve, meebesturende Staten-Generaal moet de prins hebben aangesproken. Filips II's vertrouwensman in de Nederlanden, de alles beheersende hooghartige kardinaal Antoine Perrenot de Granvelle, was de Nederlandse corrupte minister die voor hem en zijn vrienden het veld moest ruimen. Een vergadering van de Staten-Generaal zou daarbij kunnen helpen. Dat blijkt duidelijk uit wat er gebeurde na afloop van de bijzondere vergadering van de Raad van State van 30 mei 1562. Verontwaardigd over Viglius' rede en de manier waarop die zijn voorstel van 7 mei van de agenda had afgevoerd, begaven de prins en zijn medestanders zich naar het Nassaupaleis waar zij de eerste politieke pressiegroep van de Nederlanden, de tegen Granvelle gerichte liga van de hoge adel, oprichtten.²³ De kardinaal zou, zo moeten we ons hun strategie voorstellen, weg moeten om de Staten-Generaal ruim baan te geven.

Dat dit inderdaad de achterliggende gedachte moet zijn geweest, blijkt na het vertrek van Granvelle uit de Nederlanden in 1564 en de daarop volgende vergeefse pogingen uit 1565 om Filips II over te halen de godsdienstpolitiek te matigen. Zodra duidelijk wordt dat dat streven hopeloos is, begint de Staten-Generaal weer een rol te spelen in de discussies van de oppositie, namelijk als de enige en laatste instantie die de Nederlanden zou kunnen behoeden voor Filips' heilloze godsdienstpolitiek. Het beslissende moment in dit bewustwordingsproces was het bekend worden van de inhoud van de 'brieven uit het bos van Segovia' eind november 1565, dat het laatste sprankje hoop op een matiging van de godsdienstplakkaten de bodem insloeg. Nog geen maand na de ontvangst van deze brieven betreedt het Compromis, het Verbond van de lage adel, het toneel en als bij toverslag duikt dan ook de vergadering van de Staten-Generaal weer op in het debat als panacee voor alle kwalen waaraan de Nederlanden lijden.

De Staten-Generaal gemachtigd om alles te regelen, is het enige geneesmiddel voor onze kwalen; wij beschikken over het middel om deze bijeen te laten komen.²⁴

schreef de wapenheraut van de orde van het Gulden Vlies en voorstander van een gewapende opstand, Nicolas de Hames, begin 1566 vol vertrouwen in een goede afloop aan zijn goede vriend en oprichter van het Verbond, Lodewijk van Nassau. En dit bericht was deze keer nu eens niet de spreekwoordelijke ene zwaluw die geen zomer maakt. De Staten-Generaal bleven de politieke discussies bepalen. Vanaf de

moet hier wel bij bedacht worden dat de Franse koning van dat moment, Karel IX, minderjarig was waardoor deze eis minder extreem was dan hij op het eerste gezicht lijkt.

²² De situatie in Frankrijk was in heel Europa bekend geworden door het pamflet *Le tigre de France* van François Hotman in 1560. D. R. Kelley, *François Hotman. A revolutionary's ordeal* (Princeton, 1973) 112-113.

²³ Postma, *Viglius* (2000) 213.

²⁴ 'Les estatz-généraulx ayans pleine puissance, est le seul remède à noz maulx; nous avons le moyen en nostre pouvoir de les faire assembler', in: Griffith, *Representative government*, 407.

aanbieding van het Smeekschift in april 1566 tot aan het verschijnen van François Vrancks *Corte Vertoninghe* in 1587 is er in het territorium van de opstandige Nederlanden bijna geen pamflet verschenen waarin de plaats van de Staten-Generaal in het nieuwe politieke bestel niet op de een of andere manier aan de orde kwam.²⁵

Daarover werd verschillend gedacht. Oranje beschouwde de Staten-Generaal, zoals we zagen, in 1562 als de vertolkster van de wil van het volk. In de besluitvorming over grote en belangrijke kwesties als oorlog en godsdienst behoorde de koning zich door de mening van de Staten-Generaal te laten leiden. De prins bleef die lijn trouw. ‘Uw vergadering’, schreef hij in 1576 aan de in Brussel bijeengekomen revolutionaire Staten-Generaal,

representeert immers het hele lichaam van het volk, Uw leden waken over de vrijheid en het welzijn van het volk die de koning in zijn eed aan U gezworen heeft te zullen handhaven.²⁶

In zijn jaren als leider van de Opstand in Holland en Zeeland gaf de prins volgens K. W. Swart vorm aan dat ideaal door de invoering van een soort van parlementair stelsel waarin hij samen met een door de Staten aangewezen raad de uitvoerende macht had uitgeoefend.²⁷ Swart heeft dat systeem omschreven als een duaal bestuursstelsel. In de eerste jaren verrichtte de prins zijn taak binnen dit bestel als de nog altijd legitieme stadhouder die uit naam van Filips II de twee opstandige gewesten bestuurde. Vanaf 1575 echter was hij als Hoge Overheid van Holland en Zeeland voor de duur van de oorlog *de facto* met de soevereiniteit bekleed. Voor de feitelijke situatie maakte dat overigens weinig verschil. De benoeming legaliseerde Oranjes positie als leider van de Opstand.²⁸

In Brussel waar Oranje in september 1577 — een jaar na de Pacificatie van Gent — aankwam, hoopte hij het Hollands-Zeeuwse duale stelsel, waarin hij de leiding had, op het nationale vlak te continueren. In dat voornemen kwam hij echter bedrogen uit. Voor een belangrijk deel moeten we zijn nederlaag toeschrijven aan de revolutionaire Staten-Generaal. Om te beginnen waren Holland en Zeeland maar twee van de zestien — Luxemburg deed niet mee — in de Staten-Generaal vertegenwoordigde provincies. Daarnaast was het scala van de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde politieke opinies veel breder dan in de Staten van Holland en Zeeland. Zo was er in Brussel naast een katholieke groep die bereid was met Oranje en de zijnen mee te werken ook een groep katholieken die weliswaar van de burgeroorlog af wilde, maar in feite alleen maar terug verlangde naar de ‘goede’ tijd van Karel V. Een verlangen dat alleen maar sterker werd door het religieus-politieke activisme van de uit balling-

²⁵ Een representatief overzicht geeft E. H. Kossmann, A. F. Mellink, ed., *Texts concerning the Revolt of the Netherlands* (Cambridge, 1974).

²⁶ ‘...représentant le corps universel de tout le peuple, duquel vous avez la liberté et salut comme en déposit, aiant à cest effect receu à voz mains le serment du Roy’, in: Griffith, *Representative government*, 432.

²⁷ K. W. Swart, *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584* (Den Haag, 1994) 54-55.

²⁸ Ik volg hier Swarts opvatting. Zie tevens Lademacher, *Die Stellung des Prinzen von Oranien*, 56-70.

schap terugkerende calvinistische Brabanders en Vlamingen. Tenslotte was de invloed van de hoge Zuid-Nederlandse adel, geleid door Oranjes rivaal de hertog van Aerschot, een gesloten conservatief blok, met name onder de Waalse afgevaardigden zeer groot.²⁹ Door de calvinistische staatsgrepen in 1578 en 1579 in de grote Vlaamse en Brabantse steden zou uiteindelijk ook deze groep afscheid nemen van de Opstand.

In weerwil van deze potentiële splijtzwammen was de in de zomer van 1576 door de Staten van Brabant bijeengeroepen Staten-Generaal blijkens alle berichten in eerste instantie voortvarend en effectief te werk gegaan. Nadat de besprekingen met de door Filips II als opvolger van Requesens aangewezen don Juan in november 1577 waren stukgelopen, besloot men niet alleen de vergadering op eigen gezag voort te zetten, maar stelde men ook de door Aerschot aanbevolen zoon van de Duitse keizer Rudolf II, de negentienjarige Matthias van Oostenrijk, als landvoogd aan. Op het eerste gezicht leek daarmee de oude landsheerlijke constitutie in stand te blijven, maar wie nauwkeuriger keek, ontwaarde onder de oppervlakte de revolutionaire ommekeer. Matthias kreeg niet alleen een door de Staten-Generaal benoemde Raad van State naast zich, maar deze moest ook, zoals J. C. H. de Pater heeft laten zien, voor bijna alle zaken vooraf te biecht bij de Staten-Generaal.³⁰ Het stelsel was dual en de parlementaire controle effectief, maar de executieve en legislatieve machten na de totstandkoming van de Pacificatie van Gent al gauw niet meer efficiënt met elkaar samen. Te vaak zaten de leden van de Staten-Generaal op de stoel van de regering en teveel werk werd dubbel gedaan.

Naast de ingewikkelde politieke situatie die haar in die richting dwong, was er nog een factor die de Staten-Generaal na haar voortvarende start die kant opdreef: haar eigen geschiedenis waarvan ze geen afstand kon nemen. De reguliere vergaderingen van de Nederlandse Staten-Generaal zijn, met uitzondering van de bijzondere vergaderingen van 1531 en 1540, gedurende de hele landsheerlijke periode eigenlijk altijd ondergeschikt gemaakt aan het lokale en regionale belang. Zelfs in 1477, het jaar van het Groot-Privilege, waarin men toch eenheid zou verwachten, hadden bijvoorbeeld de Hollandse regenten een eigen Groot-Privilege in de wacht gesleept, waarin onder andere het voor hen zo belangrijke coöptatierecht van de vroedschappen was vastgelegd.³¹ Viglius' klacht uit 1562 over de stedelijke afgevaardigden die geen volmacht hadden, was in wezen dan ook niets anders dan de natuurlijke reactie van een bestuurder op deze traditie van lokale belangenbehartiging. Wensen van steden en regio's ter tafel gebracht in de provinciale Staten kwamen in de Nederlandse koninklijke bondsstaat, zoals H. de Schepper de Habsburgse Nederlanden eens omschreef,³² automatisch terecht in de Staten-Generaal. In 1580 was dat niet anders dan in 1480.

²⁹ Zie voor de situatie in de Staten-Generaal J. C. H. de Pater, *De Raad van State nevens Matthias* (Den Haag, 1917) *passim*; Swart, *Willem van Oranje*, 117-157 en vooral Koenigsberger, *Monarchies*, 262-300.

³⁰ De Pater, *Raad van State*, *passim*.

³¹ Zie voor het Hollandse Groot-Privilege en zijn gevolgen: M. J. van Gent, 'Perijelike saken'. *Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (Den Haag, 1994) 154-159.

³² Zie H. de Schepper, 'De Nederlanden, koninklijke bondsstaat', in: A. Th. van Deursen, H. de Schepper, *Willem van Oranje. Een strijd voor vrijheid en verdraagzaamheid* (Weesp, 1984) 11-48.

In dat opzicht heeft de Opstand geen verschil gemaakt. Integendeel. Het door don Juans opvolger Parma met veel succes uitgevoerde tegenoffensief heeft het regionale particularisme van de afgevaardigden alleen maar aangewakkerd. Niet voor niets klaagde Oranje in 1579 al dat de afgevaardigden eerder in de Staten-Generaal zaten: ‘Om de gewesten te verontschuldigen als procureurs en advocaten van hun kiezers en meesters dan om het algemeen belang te bevorderen.’³³ Helaas waren de prins en zijn medewerkers niet bij machte het aanzwellend particularistisch getij te keren. Het zou trouwens een wonder geweest zijn als zij het wel gekund hadden. De historisch gegroeide situatie waarin zij moesten werken was er immers niet naar. Weliswaar leverden de Middeleeuwen, zoals we al zagen, belangrijke constitutionele documenten op als de Brabantse Blijde Inkomste en het Groot-Privilege, maar als uitgangspunt voor een bovenprovinciaal constitutioneel model schoten de documenten van 1356 en 1477 toch tekort. De Blijde Inkomste was hoe dan ook Brabants en het algemene Groot-Privilege uit 1477 had na het centralisme van Karel de Stoute opnieuw ruim baan gegeven aan het provincialisme. Die geest was onder Karel V en in de beginjaren van Filips II’s regering nog niet verdwenen. Men was tegen een absolute vorstelijke macht, maar beschouwde de Staten-Generaal niet als bruikbaar alternatief.

De Staten-Generaalvergadering van 1534-1535 en die van 1557-1558, die op het eerste gezicht wel in die richting lijken te gaan — beide hadden de opzet de verdediging van alle provincies door middel van een permanente verdedigingsmacht te verbeteren —, voldoen bij nader inzien toch niet helemaal aan de criteria van algemeen belang en medebestuur. Dat geldt zeker voor de vergadering van 1534-1535. Die door de daadkrachtige landvoogdes Maria van Hongarije geconvoceerde Staten-Generaal, bedoeld om in drie à vier maanden de financiering van deze verdedigingsmacht rond te krijgen, duurde weliswaar van begin juli 1534 tot midden juli 1535, maar leverde uiteindelijk niets op. Ten volle gebruikmakend van het systeem van last en ruggespraak, bestookten de provincies Maria met verontschuldigen en tegenvoorstellen en slaagden ze er ieder voor zich in het eigen aandeel in de financiering van dit plan volledig te niet te doen. Zelfs het feit dat het hier ging om de verdediging van het land tegen de erfvijand Frankrijk, had de landvoogdes niet geholpen. Integendeel. Frankrijk was juist het schrikbeeld: ‘Als wij het plan aanvaarden’, zo redeneerde men in de gewestelijke Staten, ‘zullen we nooit weer worden bijeengeroepen en men zal met ons doen als in Frankrijk.’³⁴

De angst dat er een politiek Frans luchtje zat aan Maria’s plan was voor de provin-

³³ ‘...pour excuser les Provinces, comme Procureurs et Avocats de leurs Constituans, et Maitres, que pour avancer le bien commun.’ Geciteerd bij S. van Slingelandt, ‘Aanwysing van de waare oorsaken van het jeegenwoordige groot verval in de generale regeering van den staat der Vereenigde Nederlanden’, *Idem, Staatkundige geschriften* (2 vol., 4 dln.; Amsterdam, 1784-1785) II, i, 13. Zie voor de verlamme werking van het provinciaal particularisme de artikelen in TvG, LXXX (1976) 299-428.

³⁴ ‘Si nous accueillons le projet, nous ne serons sans doute plus réunis, et l’on fera de nous à la mode de France’, in: L. van der Essen, ‘Les Etats-Généraux de 1534-1535 et le projet de confédération défensive des provinces des Pays-Bas’, in: *Mélanges d’histoire offerts à Charles Moeller* (2 dln.; Leuven-Parijs, 1914) II, 139.

cies even reëel als de kans op het uitbreken van de zoveelste oorlog met Frankrijk. In 1535 was het immers al 51 jaar geleden dat de Franse Staten-Generaal in Tours hun laatste vergadering hadden gehouden. De door de Engelse rechter John Fortescue aan het eind van de vijftiende eeuw uitgesproken mening dat de Franse koning zijn land absoluut regeerde, werd in de Nederlanden gedeeld. De koning van Frankrijk riep de Staten-Generaal tussen 1484 en 1560 nooit bijeen en beschikte, geholpen door het bestaan van permanente belastingen in zijn land, over een permanente legermacht. Die drie dingen tezamen waren het waarmerk van absolutisme in de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.³⁵ Geen wonder dat de provinciale Statenvergaderingen van 1534-1535 hun instinctieve reactie volgden en alle medewerking aan het plan van de landvoogdes weigerden. Alleen op die manier konden ze voorkomen dat in de Nederlanden hetzelfde zou gebeuren. Het eisen van een vorm van controle óp en medebeslissing óver de inzet van dit nieuwe leger, zoals die zich rond 1590 in de vorm van gedeputeerden te velde en de jaarlijkse 'parlementaire' voorbereiding van de komende veldtocht in de Republiek zouden ontwikkelen,³⁶ ging het voorstellingsvermogen van de Staten-Generaal van 1534-1535 nog te boven.

Bij de tweede poging tot samenwerking tussen regering en Staten-Generaal, het project van de negenjarige bede ter financiering van een permanente vloot en een staand leger, voorgelegd aan de regering door de Staten-Generaal van 1557-1558, waarover Viglius in 1562 zijn gal spuwde,³⁷ was men verder gekomen. Het plan was afkomstig uit de Staten-Generaal, maar de door de afgevaardigden bedongen overdracht van de inning en administratie van de negenjarige bede aan de Antwerpse burgemeester Antonie van Stralen, maakte een herhaling van het experiment voor de regering onaanvaardbaar. Ook deze vergadering kon in de situatie waarin de Opstand zich in 1580 bevond maar ten dele als voorbeeld dienen.

Het monarchomachisme breekt door

De lering die de Nederlandse Statenleden en regenten intussen wel trokken uit de landsheerlijke vergaderingen van de Staten-Generaal van voor de Opstand, was dat vorsten en hun hoge ambtenaren eigenlijk niet deugden. Altijd en overal streefden ook hun eigen landsheren naar vergroting van de vorstelijke macht. Die opvatting verklaart naar mijn oordeel ook de ontvankelijkheid in de Nederlanden voor de omslag in de waardering van parlementen en Statenvergaderingen, die zich in de jaren zestig en zeventig in het calvinistische kamp in Europa voltrok. Nu de koning en zijn

³⁵ Zie diens oordeel over het lot van het Franse volk aan het eind van de vijftiende eeuw: H. G. Koenigsberger, *Dominium regale or dominium politicum et regale. Monarchies and parliaments in early modern Europe* (Londen, 1975) 2.

³⁶ Een voorbeeld hiervan is Willem-Lodewijks discussie in 1589 met de Staten-Generaal over de voordelen van de offensieve boven de defensieve oorlog. J. den Tex, *Oldenbarnevelt* (5 dln.; Haarlem, 1960-1972) II, 129-133.

³⁷ P. A. Meilink, ed., 'Notulen en Generaal Advies van de Staten-Generaal van 1557-1558', *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, LV(1934) 333.

ambtenaren het belang van het volk niet meer dienden, moesten de Staten dat doen. Oranje die de Staten-Generaal in 1562 al als de vertolkster bij uitstek van de wil van het volk zag, liep hierbij voorop. Zijn visie van toen, maar dan vele malen intenser, vinden we terug in de aanhef van zijn hiervoor geciteerde felicitatiebrief aan de revolutionaire Staten-Generaal in Brussel van november 1576:

Gij zult dienen als voorbeeld van deugd aan alle vrije volkeren en uw voorbeeld zal alle tyrannen en onrechtvaardige onderdrukkers van staten van schrik vervullen.³⁸

Deze woorden zijn niet mis. Ze waren een oproep aan de Staten-Generaal van nu af aan het heft in handen te houden. Uiteraard schreef de prins hier op eigen titel, maar het zou onjuist zijn deze uitbarsting van lof en respect uitsluitend op zijn conto te schrijven. Evenmin was het alleen maar een middel van de prins om een wit voetje te halen bij de Brusselse vergadering. Het was veel meer dan dat. De Staten-Generaal moesten de leiding op zich nemen van de zich nu over alle gewesten uitbreidende Opstand. Oranjes inspiratiebron voor deze verreikende oproep moet dezelfde geweest zijn als die van zijn aan het begin van dit artikel genoemde tegenstander Cornelis Pieterszoon Hooft: het sinds de publicatie van François Hotmans *Francogallia* (1573) immer groeiende corpus van monarchomachistische geschriften. In dat boek over de teloorgang en het herstel van de oude Franse constitutie werd een wereld geschetst van ambten en ambtsbekleders waarin de koning niet meer was dan de eerste magistraat en waarin parlementen en Staten-Generaalvergaderingen gevuld door deze ambtsbekleders *casu quo* lagere magistraten³⁹ tot in de hemel werden verheven.⁴⁰ Ze stonden boven de koning wiens ministers ze niet alleen behoorden te benoemen, maar ook permanent moesten controleren.⁴¹ De intermediairs tussen Oranje en Hotmans op Calvijns staatsleer teruggrijpende ideeën waren naast de onvermijdelijke Marnix van St. Aldegonde, de monarchomachen Philippe du Plessis Mornay en Hubert Languet. De eerste concipieerde in de tijd dat hij aan het hof van Oranje vertoefde het meest radicale monarchomachistische geschrift, de *Vindiciae contra tyrannos* en de tweede was een tijdlang diens hofprediker. Beiden hielpen ze Oranje in 1580 bij het opstellen van de *Apologie*.⁴²

De door Quentin Skinner — onhistorisch — als populistisch bestempelde monarchomachistische ideeën⁴³ hebben het politieke denken, maar met name ook de politieke praktijk van de Nederlandse Opstand op verschillende manieren beïnvloed.

38 'Vous servirez d'exemple de vertu à tous les peuples libres et de terreur à tous tyrans et iniques oppresseurs des républicques', in: Griffith, *Representative government*, 432.

39 Zie voor deze door Hotman aan Calvijn ontleende ambtentheorie M. Walzer, *The revolution of the saints. A study in the origins of radical politics* (Cambridge Mass., 1965) 57-63.

40 De door mij gebruikte editie is die van R. E. Giesey, J. H. M. Salmon, ed., *François Hotman sieur de Villiers Saint Paul, Francogallia* (Cambridge, 1972)

41 Q. Skinner, *The foundations of modern political thought* (2 dln.; Cambridge, 1978) II, 312-313.

42 Swart, *Willem van Oranje*, 148.

43 Zie noot 41.

Eenzijds vormden ze het intellectuele fundament onder de *Acte van Verlatinge* en andere belangrijke programmatische geschriften⁴⁴ uit deze fase van de Opstand. Anderzijds echter versterkten de erin verwoorde ideeën over de individuele verantwoordelijkheid van iedere magistraat de toch al grote inmengingszucht van de Staten-Generaal in regeringszaken. Die laatste invloed was schadelijk voor Oranjes ideaal van samenwerking met de Staten-Generaal van boven af. Niet alleen waren hij en de aan zijn leiband lopende Matthias van Oostenrijk daardoor minder goed in staat leiding te geven aan de algemene Opstand dan hij in de jaren zeventig aan de Hollands-Zeeuwse Opstand had gedaan, die ideeën verlamden ook op subtiële wijze de slagkracht van de regering. Voorstellen uit het kamp van de prins bijvoorbeeld om de Staten-Generaal te overreden in plaats van permanent in vergadering te blijven, periodiek met reces te gaan waardoor hij en de Raad van State achteraf op hun beleid beoordeeld zouden worden, stuitte keer op keer op een muur van weerstand.⁴⁵ Immers, bijna iedere op de vrijheid gestelde regent of intellectueel die met het monarchomachistische virus in aanraking was gekomen, ging er in meerdere of mindere mate vanuit dat ook Oranje een, zij het kleine, vorst was, behept met dezelfde vooroordelen en ‘staatszucht’ als zijn grotere collega’s en die dus voortdurend gecontroleerd moest worden. Virulent werd dit wantrouwen na Anjou’s mislukte aanslag op Antwerpen in januari 1583.⁴⁶

De regenten en het monarchomachisme

Het was precies die boodschap van vorstelijke onbetrouwbaarheid die de aristocratische republikeinen in het opstandige gebied, die eerder geloofden in zelfbestuur dan in het controleren van bestuurders, uit het monarchomachisme oppikten. In Holland was Cornelis Pietersz. Hooft er in 1584 bijvoorbeeld van overtuigd dat het hun macht was die de koningen van Frankrijk en van het volk Israel corrumpeerde. In Frankrijk had dat geleid tot de bloedbruiloft⁴⁷ en in het oude Israel hadden naar zijn oordeel goede en slechte koningen elkaar in bijna perfecte regelmaat afgewisseld.⁴⁸ Daarmee krijgt de Nederlandse receptie van de monarchomachistische leerstellingen die nooit het oogmerk hebben gehad het koningschap — het onderdeel dat ze juist voor Oranje aantrekkelijk maakte — af te schaffen, een eigenaardige, wankele tweeledigheid. Aan de ene kant hebben we Oranje en zijn entourage strevend naar een soort van constitutionele monarchie met een zekere scheiding van machten en aan de andere kant vinden we Hooft en zijn medestanders die de wetgevende en uitvoerende

⁴⁴ Enkele van de belangrijkste zijn uitgegeven door M. van Gelderen. M. van Gelderen, ed., *The Dutch Revolt. Cambridge texts in the history of political thought* (Cambridge, 1993).

⁴⁵ Swart, *Willem van Oranje*, 201-210. Zie tevens Koenigsberger, *Monarchies*, 279-285.

⁴⁶ Zie bijvoorbeeld Kossmann, Mellink, *Texts*, 241-242.

⁴⁷ ‘Het es noch in verscher memorie, hoemen ... doort middel van vande bruyloft vanden coninck van Navarra (Hendrik IV) den Admiraal (Gaspar de Coligny) met zoo veel duysent personen zoo moordadelync heeft omgebracht’, in: Van Gelder, *Memoriën en adviezen*, II, 19.

⁴⁸ *Ibidem*, 21.

macht juist in één hand wilden houden. Tot de dood van Oranje in juli 1584 behield de monarchale stroming het overwicht. Dat overwicht ging teloor onder de nieuwe landvoogd Leicester.

Mannen als Johan van Oldenbarnevelt en François Vranck in Holland en Karel Roorda in Friesland, die ten tijde van de moord op Oranje nog aarzelden, gingen, eenmaal geconfronteerd met Leicesters dictatoriale optreden en zijn vooral uit Utrechtse en Zuid-Nederlandse calvinististen bestaande aanhang, in 1587 definitief overstag. En hiermee zijn we terug op het provinciale niveau waarop uiteindelijk het pleit beslecht werd. Niet in Friesland waar Karel Roorda's aanval op het stadhouderschap en het Hof⁴⁹ door Willem Lodewijk doeltreffend gepareerd werd, maar in Utrecht waar Leicesters gunstelingen Prouninck en Reingoud in 1586-1588 er enige tijd in slaagden een calvinistische, op de schutters en het gereformeerde volk steunende theocratie te vestigen.⁵⁰ Die onderneming viel in Holland dermate slecht, dat iedere naar een monarchaal bestel zwemende staatsvorm voortaan onmogelijk werd. Dankzij Balthazar Gerard en Leicester was het, mogen we zeggen, Hooft en zijn medestanders gegeven hun aristocratisch republikeinse droom te verwezenlijken. Na Leicester wilde geen enkele Hollandse regent weer een eenhoofdig monarchaal gezag, hoezeer ook getemperd door een door de Staten benoemde regeringsraad. Evenmin wilde men zich laten leiden door de grillen van de dominees en het volk.

Het eerste slachtoffer van de nieuwe situatie was Maurits. Na de dood van zijn vader werd Maurits niet de nieuwe graaf van Holland, maar waarschijnlijk om de Engelse koningin Elisabeth — die wilde men immers graag als soeverein — niet voor het hoofd te stoten, alleen maar gouverneur van Holland. Het tweede slachtoffer was de Hollandse stedelijke burgerij. Hoofds oproep van 9 juni 1584 aan de Amsterdamse vroedschap om de hoofden van de gemeente te consulteren over Oranjes verheffing tot de grafelijkheid, op zich niet strijdig met de monarchomachistische uitgangspunten, was de laatste in zijn soort. Deze omslag in opvattingen is des te meer te betreuren omdat het in 1584 nog maar zes jaar geleden was dat de Amsterdamse schutters door middel van getrapte verkiezingen de nieuwe revolutionaire vroedschap van de stad hadden gekozen.⁵¹ Zelfs nog maar drie jaar geleden had het stadsbestuur van Amsterdam, tegen het verbod van de Staten van Holland in, de gemeente geconsulteerd over de afzwering van Filips II als graaf van Holland.⁵² Ook daartoe waren zij als politieke gezagsdragers in het in de gewestelijke Staten vertegenwoordigde

⁴⁹ Roorda streefde naar het herstel van het voorlandsheerlijke politieke bestel in Friesland toen er nog geen stadhouder en provinciaal Hof waren, maar het hoogste gezag berustte bij de landdag en de namens deze landdag optredende potestaat. F. van Vervou, *Enige gedenckvveerdige geschiedenissen, tot narichtinge der nakomelingen beschreven* (Leeuwarden, 1841) 99.

⁵⁰ Den Tex, *Oldenbarnevelt*, I, 294-321. Zie voor Utrecht in het bijzonder B. J. Kaplan, *Calvinists and libertines. Confession and community in Utrecht, 1578-1620* (Oxford, 1993) 156-195.

⁵¹ M. Prak, 'Het oude recht der burgeren. De betekenis van burgerschap in het Amsterdam van de zestiende en zeventiende eeuw', in: H. Hendrix, M. Meijer Drees, ed., *Beschaafde burgers. Burgerlijkheid in de vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 2001) 37-38.

⁵² J. J. Woltjer, 'Dutch privileges, real and imaginary', *Britain and the Netherlands, V, Some political mythologies. Papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference* (Den Haag, 1975) 30.

Amsterdam in 1581 volgens het monarchomachisme niet verplicht geweest. Het derde slachtoffer van het regentenmonarchomachisme was tenslotte de Raad van State, de centrale regeringsraad van de Republiek. Die veranderde omstreeks 1590 van een regeringsraad waarvan de leden, zoals Oranje wilde, de eed aflegden op de unie, in een adviescollege van de aan de gewestelijke Staten gebonden Staten-Generaal.

De gevolgen van de verwerping van de monarchie als regeringsvorm van de opstandige provincies en de daarmee gepaard gaande aanvaarding van de aristocratische, vooral op coöptatie berustende regeerwijze via de gewestelijke Staten en de Staten-Generaal, door Hooft geprezen als ‘onsterfelijk’ en duurzaam uitmuntend, zijn enorm geweest.⁵³ Het is waar dat men daarmee geen afscheid nam van het systeem van last en ruggespraak, maar tot een onslagvaardig bestuur leidde dat vooralsnog niet. Integendeel, het verdwijnen van de giganten Vlaanderen en Brabant uit de Staten-Generaal betekende dat Holland en zijn vijf kleine bondgenoten⁵⁴ in staat waren boven de grote rivieren orde op zaken te stellen alvorens weer aandacht te schenken aan het Zuiden. Dat gebeurde in de eerste decennia van het nieuwe bestel in goed onderling overleg zonder ingewikkelde instructies waardoor ook meerderheidsbesluiten mogelijk waren.⁵⁵ In die situatie nam het Noorden ook mentaal gemakkelijk afscheid van de tien jaar samen met het Zuiden gevoerde strijd tegen de Spaanse onderdrukker. Het verlorengaan van Vlaanderen en Brabant voor de Opstand was vanaf dat moment de eigen keuze van deze gewesten. De predikanten in de grote steden in het Zuiden waren dankzij de door de overheden geaccepteerde machtsovername door het calvinistische volk een tijdlang in staat geweest de politieke macht te monopoliseren, maar datzelfde volk, instabiel en onberekenbaar als het was, bezat bij lange na niet de volharding die de Hollandse regenten in de jaren 1570 hadden getoond. Het Vlaams-Brabantse verzet tegen Parma bleek een strovuur, aangeblazen door volksmenners en fanatieke predikanten.

Daardoor verdween de Zuid-Nederlandse component uit wat ik, bij gebrek aan beter, maar het vaderlands gevoel noem. In Holland ging de Bataafse mythe de plaats innemen van de Brabantse Blijde Inkomste van 1356 en het algemene Groot-Privilege van 1477. Al in 1587 gebruikte François Vranck, waarschijnlijk geïnspireerd door Hotmans *Francogallia*,⁵⁶ in de aan de Engelse leden van de Raad van State aangeboden *Corte Vertoninghe* de mythe van de Bataafse vrijheid als historisch fun-

⁵³ ‘...compter yemandt te overlijden, werd er strackx zonder moeyte een ander vande bequaemste dye men weet in de plaetse gesurrogeert. Bevalt er yemandt anders als men meint, men kanze met de beste gevoechlickheydt daernaer voorbygaen’, in: *Memoriën en adviezen van C. P. Hooft* (Utrecht, 1871) 156.

⁵⁴ Groningen werd pas na de herovering van de stad Groningen 1594 opgenomen in de Staten-Generaal.

⁵⁵ Tot 1640 was het nog mogelijk een gewest dat weigerde aan een meerderheidsbeslissing te voldoen daartoe te dwingen. Zo dwong men Groningen in 1600 zijn achterstallige quoten te voldoen en werd in 1637 in Friesland een in haar ogen onwettige Statenverkiezing door de Staten-Generaal ongedaan gemaakt. Vervou, *Gedenckvveerdyge geschiedenissen*, 93-95 en G. N. van der Plaats, *Eendracht als opdracht. Lieuwe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum, 2003) 134-136.

⁵⁶ De derde druk van *Francogallia* verscheen in 1586.

dament van de Hollandse regentenheerschappij.⁵⁷ Drieëntwintig jaar later in 1610 presenteerde Hugo de Groot het boek dat wel wordt gezien als de Hollandse pendant van de *Francogallia*, het *Tractaet vande Ovdtheyt vande Batavische nu Hollandsche Republique* waarin de voortreffelijkheid van het op de Batavieren teruggaande aristocratische staatsbestel het *leitmotiv* is.⁵⁸ Maar waar Hotmans historische beschrijving van de Franse staatsinrichting op dat moment al bijna was opgeborgen in de kast van achterhaalde boeken, daar zou De Groots *Tractaet* het in de Republiek nog anderhalve eeuw uithouden.⁵⁹

Het belangrijkste deel van het antwoord op de vraag waarom het in Frankrijk ontstane monarchomachisme in Frankrijk niet aansloeg en in Holland wel, ligt in de verschillende mate van openheid van de politieke klassen in beide landen voor die ideeën. Hotman zelf afkomstig uit de Franse ambtsadel, de *noblesse de robe*,⁶⁰ schreef zijn boek voor de Franse zwaardadel, de *noblesse d'épée*. Die moest in zijn visie zijn feodale karakter afleggen en getransformeerd worden tot een klasse van magistraten waarin ieder persoonlijk verantwoordelijk werd voor het welzijn van zowel het direct onder hem geplaatste deel van het volk als van het koninkrijk als geheel. Alleen zo zou de op de *noblesse de robe* steunende opmars van het koninklijk absolutisme gestuit kunnen worden. Echter, slechts een kleine minderheid van de Franse adel bezat de politieke rijpheid nodig voor het oppakken van die boodschap.⁶¹

In de opstandige noordelijke Nederlanden vonden de ideeën van Hotman en zijn collega-monarchomachen daarentegen een gretig gehoor. Zowel de gereformeerde als de libertijnse regenten konden ze gemakkelijk aanvaarden. Beide groepen kenden de in de eigen pamfletliteratuur aangevoerde rechtvaardigingen van de Opstand en ervoeren Hotmans *Francogallia* en Du Plessis Mornay's *Vindiciae contra tyrannos* als welkome aanvullingen. Achter deze uit gelijkgestemdheid geboren openheid schuilt ook nog een tweede door M. van Gelderen in 1986 aangewezen overweging. In zijn artikel 'A political theory of the Dutch Revolt and the *Vindiciae contra tyrannos*' wijst Van Gelderen op een in dit verband belangrijk verschil tussen de Nederlandse pamfletliteratuur en de monarchomachistische theorie. In de eerste wordt het recht van opstand tegen de tyran toegekend aan iedere burger; in de tweede berust dit uitsluitend bij de lagere magistraten.⁶² Dit moet mensen als Oldenbarnevelt, Hooft en Vranck die met gramschap op de gebeurtenissen in de Zuid-Nederlandse steden en

57 Zie P. C. A. Geyl. 'An interpretation of Vrancken's deduction of 1587 on the nature of the States of Holland's power', in: C. H. Carter, ed., *From the Renaissance to the Counter-Reformation* (Londen, 1966).

58 Aldus Giesey en Salmon in de inleiding tot hun editie. Hotman, *Francogallia*, vi.

59 E. O. G. Haitsma Mulier, 'Between Humanism and the Enlightenment. The Dutch writing of history' in: M. C. Jacob, W. W. Mijnhardt, ed., *The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, Enlightenment, and Revolution* (Ithaca-Londen, 1992) 180-181.

60 Zie over Hotman: Kelley, *François Hotman*.

61 Aldus Walzer, *Revolution*, 73-74.

62 M. van Gelderen, 'A political theory of the Dutch Revolt and the *Vindiciae contra tyrannos*', *Il pensiero politico*, XIX (1986) 180. Zie tevens M. van Gelderen, *The political thought of the Dutch Revolt 1550-1590* (Cambridge, 1992) 269-275.

de Utrechtse calvinistische republiek terugkeken als muziek in de oren hebben geklonken. Hier lag naast Vrancks delegatie van de soevereiniteitsuitoefening door het volk aan de Staten⁶³ een calvinistische onderbouwing van het regentenmonopolie op de politieke macht.

Voor de besten onder de regenten tenslotte gold waarschijnlijk nog een derde overweging om het monarchomachisme te omhelsen. In deze politieke leer vonden zij de door de humanisten weer actueel gemaakte theorie van de publieke verplichtingen van de stoïcijnse republiek in Cicero terug. Het in Cicero's *De Officiis* vertolkte plichtsbesef was een moreel streng normerende boodschap van dienstbaarheid aan de gemeenschap en onkreukbaarheid van de magistraat in zijn ambtsbediening.⁶⁴ Die dienstbaarheid en onkreukbaarheid kenmerkten volgens Cicero de goede magistraat. Met zijn strenge plichtsbesef was hij de enige die het ongedurige volk tegen op macht beluste dictatoren in spe als Caesar, Sulla en Pompejus kon beschermen. Die door een vergadering van plichtsbewuste, onkreukbare magistraten geleide aristocratische republiek was ook voor Calvijn en de op zijn ideeën voortbordurende monarchomachen de beste staat. In de jonge Nederlandse Republiek was die soevereine vergadering vanaf Leicesters vertrek eind 1587 de Staten-Generaal.⁶⁵

⁶³ Zie noot 57.

⁶⁴ Zie hierover met name Walsh' vertaling van Cicero's *De Officiis: Cicero. On obligations (De Officiis)*, translated with an introduction and explanatory notes by P. G. Walsh (Oxford, 2000) 51-53. Een voorbeeld van het gezag toegekend aan *De Officiis* geeft G. Brandt, *Historie der Reformatie, en andere kerkelyke geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden* (4 dln.; 1671-1704) I, 819.

⁶⁵ Zie H. W. Blom, 'Politieke theorieën in het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Vaderland van aristocratische republiek naar gemengde staat', in: H. J. M. Nellen, J. Trapman, ed., *De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621)* (Hilversum, 1996).

De vergadering van de Staten-Generaal in de Republiek voor 1795 en de publiciteit*

JOOP W. KOOPMANS

Over de Staten-Generaal tijdens de Republiek, over hun vergaderingen en gedeputeerden, hun voorzitters, commissies en personeel is inmiddels het nodige bekend.¹ Wellicht zelfs meer dan de vroegmoderne politieke elite wenselijk zou hebben gevonden. Voor haar was het destijds normaal dat slechts de toplaag zich met politieke zaken bezighield en de wijze van besluitvorming aan het gewone volk voorbijging. Maar kon of wilde zij de massa onwetend houden van het reilen en zeilen van 'Hunne of Hare Hoog Mogenden', zoals de Staten-Generaal steevast in de pers werden aangeduid? Kreeg het Nederlandse publiek buiten de politieke arena uiteindelijk toch inzicht in het verloop van de vergadering van de generaliteit, bijvoorbeeld aan de hand van kranten en uitgelekte notities, of via het nieuws vanuit de gewestelijke vergaderingen?² Door de geslotenheid van politieke vergaderingen te verbinden met de opkomst van de vroegmoderne pers wil ik verduidelijken welke dimensies van de toenmalige vergadercultuur als vanzelfsprekend werden ervaren, wat verzwegen werd en binnenskamers bleef, en aan welke aspecten nieuwsleveranciers aandacht schonken of mochten schenken. Dergelijke vragen sluiten aan bij de internationale discussies over het spanningsveld dat altijd tussen pers en politiek heeft bestaan.³ De berichtgeving over een incident in de Staten-Generaal van 1787 brengt ons hieronder op het spoor van zowel voor tijdgenoten bekende vergaderrituelen en tradities als de geheimen van het generaliteitsoverleg.

Vooraf echter eerst enkele opmerkingen. Bij de bestudering van nieuwsbronnen moeten we ons realiseren dat de wijze van vergaderen zelden een apart onderwerp is, hooguit in uitzonderlijke omstandigheden zoals momenten van grote onvrede en intens

* Met dank aan Henk Boels, Ida Nijenhuis, Theo Thomassen en Henk te Velde voor hun nuttige kanttekeningen.

¹ Een moderne studie over de Staten-Generaal ontbreekt, maar wordt voorbereid door Theo Thomassen. Nog altijd bruikbaar zijn de hoofdstukken van H. Smitskamp, I. Schöffner en N. M. Japikse in: S. J. Fockema Andreae, H. Hardenberg, ed., *500 Jaren Staten-Generaal in de Nederlanden. Van Statenvergadering tot volksvertegenwoordiging* (Assen, 1964); meer recent: G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1650-1750)* (Den Haag, 1991); A. J. C. M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag, 1990) en de papers van J. Roelevink, T. H. P. M. Thomassen en A. Th. van Deursen in: A. J. Veenendaal jr., J. Roelevink, ed., *Unlocking government. Archives of the early modern period* (Den Haag, 1995). Verfrissend in dit kader is W. van Vree, *Nederland als vergaderland. Opkomst en verbreiding van een vergaderregime* (Groningen, 1994).

² Deze vragen zullen op basis van steekproeven in enkele kranten met een landelijk bereik, een paar regionale kranten en enige nieuwsboeken worden verkend.

³ Zie bijvoorbeeld B. Dooley, S. A. Baron, ed., *The politics of information in early modern Europe* (Londen-New York, 2001) en J. W. Koopmans, ed., *News and politics in early modern Europe (1500-1800)* (Leuven, Parijs, Dudley MA, 2005).